

SZABÓ TIBOR

Franciaország politikatörténetéről és a francia politikatudományról

Haskó Katalin: *Franciaország politikai intézményei. Tanulmányok.*
Villányi úti könyvek, 1999.

Válogatás a francia politikatudományból. Villányi úti könyvek, 1998.

A magyar politikatudományban alig esik szó a politikáról és politikatudományról. Most két fontos könyv is megjelent e két témáról. Remélhetőleg ezek anyaga beépül majd a hazai tudományos kutatásba és a politikatudomány oktatásába is, hiszen mindkét kötet alapvető információkat tartalmaz a francia viszonyokat illetően.

Haskó Katalin tanulmánykötete a francia politikai intézményekről tulajdonképpen a *politikatörténet és a politikatudomány érdekes keveréke*. Történeti és tematikus könyv is egyben. A szerző áttekinti a francia politikai fejlődést, természetesen kiemelt hangsúllyal az intézménytörténetet, a kezdetektől, tulajdonképpen a Merovingok és Karolingok korától az V. Köztársaságig, sőt az 1990-es évek végéig. Ilyen vonatkozásban *alapvető kézikönyvről* van szó, amely igen nagy aktualitással bír. Azok ugyanis, akik nem vagy csak kevésbé tájékozottak a francia politikatörténetben, a parlament, a köztársasági elnök, a pártok rendszerének ismeretében, ebben a könyvben értékelő bemutatását találják meg e kérdéseknek. Az egész történeti és elméleti problematikát pedig a másik, a francia politikatudományi irodalom klasszikusnak számító szerzőitől vett szemelvényekből álló kötet egészíti ki. A két könyv tehát egy jól átgondolt terv része: a szerző a Magyarországon hiányzó francia politikatörténet és politikatudomány bemutatására vállalkozik, sikerrel. Sikerrel, még akkor is, ha vannak fenntartásaink az anyagot összefogó *konceptióval* kapcsolatban.

Haskó Katalin könyve a francia politikai intézményekről kivételesen információgazdag. A szerző alapos és mély, első kézből vett információ-

ókkal rendelkezik: nem más nyelvű szakirodalomból dolgozik, hanem a klasszikusnak számító francia szerzőket használja alapnak az értelmezéshez. Ez mindenképpen nagy hasznára van a kötetnek. A könyv végén található orientáló bibliográfia segít azoknak az eligazodásban, akik esetleg mélyebben kívánnak megismerni egy-egy részkérdést.

A *Franciaország politikai intézményei* tulajdonképpen a könyv kétharmadát kitevő *történeti* részből és egy, a De Gaulle által 1958-ban alapított V. Köztársaság *elméleti* elemzéséből áll. Természetesen a történeti részben is vannak elméleti kérdések, és az elméleti rész tárgyalása sem lehetséges történeti problémák tárgyalása nélkül. A kettő tehát szerencsésen kiegészíti egymást. A történeti részt a szerző több szakaszra osztja. Az első nagy fejezet a francia forradalom lezárulásáig tart, a második pedig a bonapartizmustól az V. Köztársaság létrejöttéig. Az elméleti rész pedig csak az V. Köztársaság pártrendszerével foglalkozik.

A könyvet bevezető Előszóban Haskó Katalin felvázolja a francia politikai rendszer történetének sajátosságait. Ezek közül elsősorban a politikai fejlődés megszakíthatóságának, illetve folyamatosságának váltakozását említi. Ez persze minden társadalom és politikai rendszer esetében fontos kérdés – Franciaországban azért érdemel kiemelt figyelmet, mert állandóan, a legutóbbi időkig megfigyelhető a kontinuos és a diszkontinuos tendenciák megléte. Tradíció és/vagy radikális szakítás váltakozása jellemzi szinte mindmáig a francia politikai rendszert. További sajátosságuk a francia viszonyoknak, hogy a központosítási törekvések (később az erős elnöki funkció) és a helyi autoritások állandó konfliktusban állnak egymással. Ebből a helyzetből származik a szerző szerint a francia politikai rendszer gyakori instabilitása, a jobboldali és baloldali kormányok gyakori „cseréje”, ami konfliktusok forrása. A felmerülő politikai és társadalmi kérdéseket a franciák gyakran nem konszenzusos, hanem konfliktusos formában oldják meg. Igaz, hogy nem mondja ki a szerző, de végig éreztetni, hogy ez a helyzet hátrányos a francia politikai rendszerre nézve.

Az *ancien régime* politikai viszonyait elemezve kimutatja, hogy már a Római Birodalom bukása után néhány száz évvel kialakult *decentralizált területiális egységek* és a központi hatalom között éles konfliktusok voltak. Az előbbieket önálló igazgatási egységeket alakítottak ki, amelyek ellenálltak a központosítási törekvéseknek. A Karolingok, Kis Pipin és különösen Nagy Károly (768–814) azonban már birodalmat akart létrehozni, ami a helyi autoritások „egyesítésével” sikerült. A központi hatalom azután csak a 11–12. században szerveződött újjá, amikor IV. (Szép) Fülöp alatt kialakul a francia monarchia, a nemzeti királyság. A kettős hatalmi struktúra (a helyi és a központi) ekkor párhuzamosan fejlődött. A Franciaországra már ekkor jellemző *sakbürokrácia* biztosította a jogfolytonosságot, védte a helyi önállóságot. S a király mindig a régi intézmények fenntartására esküdött fel.

Nagyon lényeges megállapítása a kötet szerzőjének, hogy Franciaországban „az egyszer már létrehozott intézményeket sohasem szüntették meg” (19). Azért tartjuk ezt alapvetőnek, mert megmutatja, hogy milyen egy társadalmi-politikai berendezkedés *saját alapú fejlődése*, az, amikor

a struktúrák egymásra épülnek, és az új nem mindenáron, mindig szeretné eltörölni a régit vagy az akár csak nemrég létrejöttet. Mindez persze nem zárja ki a folyamat esetleges megszakíthatóságát, azonban a korábbi elemek, struktúrák – új tartalommal – tovább élnek.

Az ancien régime királyainak mindig a *közjót* kellett szolgálniuk, míg az alattvalók csak az *államérdek* előtt hajoltak meg. Létrejött az általános rendi gyűlés, amely a *Vox poluli, vox Dei* („a nép a legfőbb törvény”) elvére épült. A szerző itt nem említi, de az egész koncepció szempontjából szükséges kimondani, hogy a későbbi francia *gloire* alapja éppen az, hogy már kezdetől fogva *autentikus politikai aktorként* fogták fel az állam polgárát. A népre való hivatkozás persze lehet manipulációt szolgáló politikai tett is vagy a populizmus alapja, de ez esetben nem erről van szó.

Miközben Franciaországban egyre jelentősebb kísérlet történik a királyi kiváltságok rendszerének és centralizáció kiépítésére, illetve megteremtésére, eközben a tartományi rendi gyűlés, a kialakult helyi parlamentek rendszere is megőrizte jelentőségét. Ezt a helyzetet a szerző később az ún. „francia megkésetttség” egyik okának tartja, majd véleményét minden adandó alkalommal megismétli. Véleményünk itt jelentősen eltér a szerzőjétől. Éppen ő mondja, hogy ezeknek a helyi intézményeknek fontos szerepük volt, hiszen ezek vetették fel először a királynak a szabadság, az alapvető jogok kérdését. Pontosan erről van szó. Arról ugyanis, hogy a centralizációs törekvések mindig egy kontrollt jelentő intézményhálózatra építve lehettek csak sikeresek. Más szóval a *civil társadalom intézményrendszere* teljes egészében igyekszik ellátni feladatát. Gramsci ezt írta erről a Börtönfüzetekben: „Keleten az állam volt minden, a civil társadalom kezdetleges és cseppfolyós volt, nyugaton az állam és a civil társadalom között helyes arány állt fenn, és amint az állam megrendült, rögtön megmutatkozott mögötte a civil társadalom vasos szerkezete.” Ezért talán nem helyes „kuszaságnak” nevezni a helyi közigazgatás összetettségét (32).

A francia abszolutizmus tovább erősítette a központi, a királyi hatalmat és a centralizált közigazgatást: IV. Henrik idején már tanácsok, bizottságok, hivatalok sokasága segítette a királyt. A mai francia bürokrácia tehát régi gyökerű. XIV. Lajos, a „Napkirály” idején miniszterek és a kancellár (mint második ember) készítették elő a törvényeket. Az alap-törvényt, az első írásos alkotmányt 1789 után hozták létre.

A szerző helyesen utal rá, hogy „a modern francia politikai rendszer kialakulása az 1789-es francia forradalommal kezdődik”. E kérdésben Haskó Katalin az egyik legjobb francia politológus, Pierre Rosanvallon véleményét osztja, aki szerint a francia forradalom „demokratizálta az abszolutista politikai rendszert, és szociológiailag liberalizálta a feudális társadalmi struktúrát” (36) Az ancien régime-re jellemző egyén és állam közti „köztes testületeket” eltörölték, a privilégiumokat megszüntették, ésszerű kormányzást hoztak létre. A „kormányzás művészete” pedig az általános törvény alkalmazását jelentette. A politikai rendszert két fontos elv határozta meg: a hatalommegosztás és a nemzeti szuverenitás. Új politikai szimbólumok jelentek meg a politikai mezőben, mint a nemzet, az egyenlőség, a szabadság. Igaz, ahogyan a szerző mondja, hogy ezek

szimbólumként funkcionáltak, de az is igaz, hogy a *droit civique* alapján a polgár közvetlenül is fordulhatott petíciójával a parlamenthez, amelynek válaszolási kötelezettsége volt. A pozitív eredmények mellett – nyilván az eléggé vitatott történész, Francois Furet hatására – a szerző rögtön megemlíti, hogy az állampolgáriság és politikai egyenlőség odáig nem terjedt ki, hogy egyesülési vagy gyülekezési szabadság, vagy általános választójog lett volna a korabeli Franciaországban. Elemzi az 1791-es, az 1793-as és az 1795-ös alkotmányt, ez utóbbit nem tartja demokratikusnak. A francia fejlődés sajátosságának tartja, hogy a liberalizálódás és a demokratizálódás együtt következett be, de szerinte „későn”. Ráadásul a képviseleti állam intézményei csak a 19–20. században jöttek létre. Mindezeket negatívumnak tartja, és a politika „megkésettiséget” hangsúlyozza.

A francia „megkésettiséggel” kapcsolatban mi a következőket szeretnénk megjegyezni. Igaz, hogy a francia politikatudományi irodalomban is előfordul ez a kifejezés (lásd Maurice Duverger), de vigyázni kellene, hogy ebből ne következessünk a francia társadalom vagy politikai rendszer elmaradottságára. A „megkésettiség” fogalma ugyanis azt sugallja: Franciaországban valami baj van, le van maradva másoktól. A szerző olykor az Amerikai Egyesült Államokhoz, olykor Angliához, olykor Németországhoz hasonlítja könyvében a francia politikai fejlődést. Csak hogy a francia társadalom és politika mindig is saját útján fejlődött, s csak a legkisebb mértékben követett idegen mintákat. A könyv olvasása közben az az érzése támad a befogadónak, hogy – mint ahogy Magyarországon mindig mintát követünk, úgy – Franciaországban is „haladni kellett volna a korral”. Csakhogy a francia politikai kultúra és politikai rendszer nem így működik, s ezt a szerző is jól tudja. A francia fejlődés ad mintát azoknak az államoknak, amelyek nem képesek saját útjukat kitaposni.

A szerző a könyv nagyobbik részét kitevő fejezetben az 1789-től 1958-ig tartó időszakot elemzi részletesen. Ebben a periódusban teljesen átalakult a politikai rendszer, és átalakultak a francia politikai intézmények; a mintegy százhetven év alatt monarchiák és köztársaságok váltogatták egymást. Ezek a törések jellemzik az utóbbi kétszáz év Franciaországát. A helyzet persze igen bonyolult, amit a szerző finom distinkciókkal érzékeltet. Kimutatja, hogy a „köztársaság állandó konfrontációba kényszerítve építette saját hatalmát és intézményeit, miközben számos elemét éppen a monarchiának köszönhetette” (53). Erre a *Code civil*-t és a III. Napóleon alatt kiépülő képviseleti demokráciát hozza fel példának. A szerző azonban itt is hiányolja, hogy Franciaországban nem jött létre az angol típusú, tagoltabb politikai rendszer és parlamentarizmus. Az angol utat mindenképpen végig kell járni? Nem arról van inkább szó a franciák számára, hogy az is *lehet* egy minta?

Figyelemre méltó, ahogyan a szerző a továbbiakban kimutatja, hogy a végrehajtó hatalom, amely a király kezében összpontosult, és a törvényhozói hatalom miként ingadozott időről időre, hol erre, hol arra. Az V. Köztársaságban kialakult ún. „félelnöki” rendszert is – szerintünk helyesen – ebből eredezteti. Ebből azonban nem lehet arra következtetni,

hogy Franciaország „a politikai instabilitás országa” (55). Inkább arról lehet szó, hogy a kifinomult francia szellem és politikai kultúra lételemé és létfeltétele a demokratikus vita és antagonizmus. Az, amit a politikatudományi szakirodalomban úgy fejeznek ki, hogy a politikai küzdelmeket *végigharcolják*. Fejlődésük éppen így nem szakaszos és megszakított, még akkor sem, ha ellentétes tendenciájú kormányformák, uralmi formák jönnek létre. S csak a legkivételesebb esetben jön létre olyan kormányzati és intézményi struktúra, uralom vagy hatalom, amit a franciák többsége nem aktívan akart volna. Ebbe az értelmezésbe belefér, hogy – ahogyan a szerző mondja – a jobb- és baloldal képtelen a párbeszédre, a konszenzusra, hiszen éppen emiatt kormányzott Franciaországban a centrum 140 évig.

Haskó Katalin a 19. század első feléből ismerteti a bonapartizmust, a restaurációt és az orleanizmust. Nem foglalkozik hosszan I. Napóleon szerepével; csak intézményeiről beszél. Kiemeli, hogy úgy centralizálta és perszonalizálta a hatalmat, hogy közben nem tért vissza az ancien régime-hez. Megteremtette a polgári törvénykezés alapját, az általános választójogot, de személyi diktatúrát gyakorolt. A cezarizmusnak ez a formája azonban alkalmas volt arra, hogy modern és hatékony intézményeket hozzanak létre akkor is, ha – a szerző szerint – az egész nem demokratikusan működött. Azt még hozzá lehetett volna tenni, hogy ez az ellentmondásos folyamat tulajdonképpen forradalmasította az európai, többek között a német és az olasz gazdaságot és közigazgatási rendszert. A restauráció pedig visszaállította a feudális örök autoritárius uralmát. Az 1814-es Karta XVIII. Lajos uralma alatt a monarchikus elv és a szabadságelv „felemás ötvözete” volt (63). Az 1824-es ultraroyalista fordulattal X. Károly az *ancien régime* szinte teljes visszaállítását tűzte ki célul. 1830-ban (Orléani) Lajos Fülöp vette át a hatalmat, aki a képviselőházzal együtt kormányzott. Így egy „duális szuverenitás” jön létre: a király mellett a kormányfőnek is (1847-től Guizot-nak) valódi jogai voltak. Ekkor indult be Franciaországban a pártosodási folyamat. Az orleanizmus az egyensúlyozás politikájának a szinonimája – éppen az okozott elégedetlenséget, hogy a kormány idővel fenntartás nélkül támogatta a királyt, és a középrétegeknek nem volt szavazati joguk.

1848-tól 1870-ig tartó időszakban a demokratikus rendszer és az elnöki tekintély állt szemben egymással. 1848-tól III. Napóleon népszavazással került az elnöki pozícióba, majd a brumaire-i államcsíny megismétlésével kivételes hatalmat biztosított magának. A parlament így egyre formálisabb szerepet töltött be, hiszen III. Napóleon csak a népnek volt felelős.

A III. Köztársaság hetven éve alatt, 1870-től 1940-ig a francia társadalom és politikai rendszer jelentősen átalakult. Beindult a középosztályosodás folyamata, de – a szerző szerint – mind az urbanizáció, mind a modernizáció lassabban ment végbe Franciaországban, mint Angliában vagy akár Németországban, aminek az az oka, hogy az ország, a társadalom stb. őrizte saját „korábbi struktúráját”. Mi ezt szintén másként, úgy fogjuk fel, hogy a saját fejlődést semmilyen modell sem pótolhatja. Erre az időszakra volt még jellemző a vallásos szemlélet és a szekularizáció

ideológiai konfliktusa is. Az állam és az egyház szétválasztása „csak” a 20. század elején, 1905-ben következett be, a nagy visszhangot kiváltó és a francia társadalmat jelentősen megosztó Dreyfus-per után.

Ezzel volt kapcsolatos a *nemzethez való viszony* tisztázása. A nemzetben, a *nagy nemzetben* gondolkodó franciáknál ez mindig fontos kérdésnek számított. Franciaország történelmi szerepének megítélése nem volt a kötet feladata, de véleményünk szerint az sokkal jelentősebb volt és ma is az, mint azt Haskó Katalin sugallja. Nem is beszélve azokról a „tengerentúli” intézményekről, amelyek az egykori gyarmatbirodalom területéből megmaradt országrészekben ma is léteznek, valamint az egész frankofón világról, amely tulajdonképpen politikai intézményeiben és rendszerében is hasonult Franciaországhoz.

A III. Köztársaság alapos bemutatása kapcsán Haskó Katalin beszél még a társadalom átalakulásáról: az új elit létrejöttéről, a sajtó fejlődéséről és politikai szerepéről, a parlament jelentős megerősödéséről, a miniszterelnöki funkció létrehozásáról, az 1875-ös Khartáról. A pártosodási folyamatot hosszan elemzi. Kimutatja, hogy kikből álltak a patrióták áramlatának pártjai: a liberális, a jakobinus, a bonapartista pártcsoportosulás, valamint a királysági arisztokraták áramlatának pártjai, a royalisták, a tradicionalisták, a legitimisták, valamint a jobb- és baloldali centristák, majd 1970 után a radikálisok. Haskó Katalin ezzel kapcsolatosan helyesen jegyzi meg, hogy a francia intézményi fejlődést a *sokpártiság* már ettől az időtől kezdve jellemzi mind a mai napig.

Franciaország két világháború közötti korszakát Haskó Katalin kritikus idősakként mutatja be, amelyben a gazdasági és a társadalmi modernizáció – a sok kísérlet ellenére – elmaradt. Franciaország veszített a világban elfoglalt helyéből, és „rettegett” Németországtól (105). Nem alakult ki „nemzeti konszenzus”, így bal- és jobboldali kormányok váltogatták egymást. Ha ezen Franciaországra valóban jellemző jegyek alapján készítjük el az „országértékelést” nem érthető: hogyan is vált Franciaország nagyhatalommá. Az intézmények vizsgálata során talán könnyen kimutatható, ahogyan a szerző teszi, hogy ekkor a végrehajtó hatalom gyenge, fluktuáló sokpártiság volt, hogy Franciaország elmaradott ország volt, ahol három modernizációs kísérlet is kudarcot vallott (112–113.), ahol nem volt összhangban a gazdasági potenciál és a nagyhatalmi törekvések között. Ezek mellett a szerző csak mellékesen említi, hogy a „demokratikus intézmények stabilak” voltak. Haskó Katalin a valóban létezett megosztottság, valamint a „törékeny, labilis kormányzás” tényével is magyarázza, hogy 1940-ben a parlament felfüggesztette az 1875-ös alkotmányt, és teljhatalmat adott a szélsőjobboldali Pétain marsallnak. Ezzel ért véget a III. Köztársaság.

A IV. Köztársaságnak, amely 1946-tól 1958-ig tartott, a szerző nem szentel túl nagy figyelmet. Ezt intézményi szempontból a parlamenti rendszer racionalizálására tett kísérletként mutatja be, ahol az elnöki pozíció jelentősen meggyengült. A tripartista kormányzás miatt állandó széthúzás volt tapasztalható (120.), ami miatt Franciaország egyre inkább „késésbe került” (123.). Természetesen ez az ún. „késés” vagy „lemaradás” saját ritmusához képest értendő, nem a többi országhoz ké-

pest, hiszen enélkül azt gondolhatná az olvasó, hogy valamilyen „alulfellett” országról van szó. A szerző mindenestre ezzel magyarázza, hogy felmerült az erős, elnöki kormányzás igénye a közvéleménybe (erre a posztra a nagy támogatottságot élvező De Gaulle tábornok került). Ekkor, 1958-ban alakult meg az V. Köztársaság.

Az V. Köztársaságot és a jelenlegi franciaországi viszonyokat Haskó Katalin hosszan és kiválóan elemzi. Ez feltétlenül olyan része a kötetnek, amelyet mindenki számára ajánlanánk tanulmányozásra. A gaulleizmust előbb történetileg mutatja be. A „nemzet megmentőjének” számító De Gaulle 1958-tól 1969-ig volt hatalmon: ebben az időszakban megerősödött a végrehajtó hatalom; az elnök törekedett a sokpártiság „szűkítésére”, a választási rendszer megreformálására. A szerző szerint egy túlsúlyos elnöki rendszer jött így létre „a gloire és a grandeur nevében” (129.), amelyben De Gaulle a pártok közötti egyensúlyt biztosította. Ugyanez a szerep várt a jobboldali Pompidou-ra, Giscard d’Estaing-re és a baloldali Mitterrand-ra is. Tulajdonképpen ezt folytatja ma Chirac elnök.

Haskó Katalin részletes elemzést ad a *pártrendszer* átrendeződéséről is. Fontos változások következtek be a társadalmi és gazdasági modernizáció területén. Erőteljesen beindult a középosztályosodás, folytatódott a szekularizáció és a modernizáció a gaulle-ista „grandeur” nevében. Közben végbement a hatalom szinte monarchikus jellegű koncentrációja. A hagyományos középpártok fokozatosan háttérbe szorultak, és létrejött a bal- és jobboldali pártkoalíciók rendszere. Az 1978-as választások után *négypólusú pártrendszer* alakult ki. Haskó Katalin részletesen ismerteti – elsősorban René Rémond alapján – a számos gaulle-ista és jobboldali pártot és tömörülést, valamint a baloldali pártokat, a szocialista párttól a kommunista pártig. Külön elemzi a szélsőjobboldali Front National és a baloldalinak nevezhető zöldek csoportjait. A kötetet az ún. cohabitation-ok (társbérletek) bemutatásával zárja, amikor baloldali elnök mellett jobboldali kormány működik, jobboldali elnök mellett pedig baloldali.

Hiába jelent meg korábban a másik kötet, amely a francia politikatudományból ad ízelítőt, az tulajdonképpen a francia politikatörténet bemutató tanulmánykötet illusztrációja. Ebben olyan részleteket találunk, amelyek alátámasztják Haskó Katalin koncepcióját. Szándéka az, hogy eloszlassa a francia politikatudományról kialakult „sematikus ítéleteket”, amelyek a „megkésettiségre” és az „egyoldalúságra” vonatkoznak. „Természetesen mindkét megjegyzés kifejez valamit azokból a történeti és strukturális eredetű problémákból, amelyekkel a francia politikatudomány még ma is viaskodik. Ugyanakkor leegyszerűsítő és felületes értékelést nyújt számunkra, amely eltakarja a francia politikatudományban az egyes területeken nyújtott és nemzetközileg is jegyzett teljesítményeit” (297.). Ezzel a koncepcióval egyet is érthetünk. Ugyanakkor nem érthető, hogy miért beszél ő maga másképpen a francia politikatudományról.

A válogatás szerzője igen alaposan ismeri az egész francia politikatudományt. Ezt hosszan be is mutatja. Felemlíti minden kommentár nél-

kül, hogy voltak előzményei is a francia politikatudománynak, mint „például” Jean Bodin, Montesquieu, Rousseau, Tocqueville. A politikai gondolkodás e nagy alakjait pusztán megemlítenő előzményeknek tartani, azt a kérdést veti fel: vajon a politikatudomány csak intézményesülése, egyetemen való oktatása és kutatóintézetekbe való szerveződése után „számít-e” egyáltalán. A válogatás szerzőjének ez a meggyőződése, és ezért mondja – előzőekben idézett koncepciójának ellentmondva –, hogy „a francia politikatudomány az angolszász országokhoz képest későn, a II. világháború után intézményesült”. Ezzel maga is hozzájárul bizonyos tévképzetek rögzüléséhez. Igaz, hogy már 1872-ben, több mint százhusz évvel ezelőtt létrehozták az *École libre des Sciences Politiques*-ot, de úgy gondolja, hogy mivel ez az iskola nem specialistákat képezett, ezért csak az 1945-ben megalapított *Institut d'Études Politiques* számít a specializáció kezdetének. Valódi fordulat a képzésben csak 1954 és 1968 között következett be, majd a tényleges áttörés 1968-tól kezdődően figyelhető meg, amikor az egyetemen kezdik oktatni a politikatudományt. Igaz, hogy a Francia Politikatudományi Társaság már 1949-ben létrejött, hogy ekkor alapították a *Fondation Nationale des Sciences Politiques*-ot, hogy a politikatudomány 1951-től van folyóirata is, róla tankönyveket is írnak, de – a szerző szerint – „a publikációk esetlegesek és rendszertelenek” (303.). A politikatudomány a társdiszciplínák, mint például az alkotmányjog, a pártszociológiák és a társadalmi földrajz, keretében fejlődik igazán. Szükséges lenne itt hozzátenni: mint ahogyan mindenütt. A politikatudomány önállóságához valóban mindenütt hosszú út vezetett, és különösen a jogi diszciplínák, de a filozófia, a történelemtudomány is foglalkozott politikatudományi kérdésekkel. A szerző viszont egyre inkább úgy látja, hogy a „társadalmi-gazdasági lemaradás”, a „kormányozhatatlanság”, az „instabilitás” (310.) eredményezte a politikatudomány lemaradását is. A francia politikatudomány struktúrája „megosztott” és „töredezett”. (Miért – tehetnénk fel a kérdést –, centralizáltnak kellett volna lennie?) Ebben a helyzetben van azonban néhány üdítő kivétel, mint Duverger koncepciója a politikai pártokról, vagy a hatalom újszerű értelmezése. A válogatás szerzőjét dicséri, hogy a bemutatott szövegrészek ezt a pesszimista körképet nem, vagy csak részben igazolják.

Mint minden ilyen munka esetében, így most is, felmerül a kérdés: vajon nem lehetett volna-e más szövegeket is beválogatni a kötetbe. Nyilvánvalóan igen. A szövegek mégis egységes egészet alkotnak. Bizonyítják, hogy a francia politikatudomány nemcsak „meghonosította” a nemzetközi politikatudomány eredményeit (324.), hanem alkotó módon alkalmazta is a francia társadalom elemzésére. Közben olyan elméleti következtetésekre jutottak a szerzők (itt elsősorban Duverger, Raymond Aron, Rosanvallon és Alain Touraine koncepciójára gondolunk), amelyek a politikatudományt mint tudományt gazdagították.

S a francia politikatörténet és politikatudomány tanulmányozása során remélhetőleg, a magyar politikatudomány is gazdagodik majd.